

■ ■ ■ *Visszaút* ■

ÍRÓK BÁCSORSZÁGBAN

A *Szerencse fia* című előadás aznap, 1909. január 25-én a Szabadkai Népszínházban majdnem megbukott. Igyekeztek pedig a komédiások, a lelküket is kiadták, szárnyalt a veretes dikció, zengett a nóta, izzadt a karnagy úr, egyszóval minden adva volt a pompás sikerhez. De a második felvonás közepén megjelent a Bárány egyik lenyalt hajú pikolója, bejelentette az ügyelőnek, feltálaták már az író urak vacsoráját, jó lenne jönni, mert minden elhűl. Az ügyelő nekiindult menten a sötétnek, és a vidám nóta közben félhangosan odasúgta a Szabadkai Színügyi Bizottság elnökének, mi a helyzet. Az elnök úr, Piukovits József köhintett, megragadta a mellette ülő dr. Milkó Izidor karját, menjünk, mondta, tálalva van. És nyikorogni kezdtek a székek a harmadik és a negyedik sorban, egymás után emelkedtek a frakkos, szmokingos urak, aztán ők segítettek fölállni nagyestélyis hölgyeknek, mert úgy illik, belekapaszkodtak a szmokingokba a dá-mák. Ment is volna minden a maga rendjén, ha az egyik hölgy föl nem sikolt, jaj, ráléptek a ruhámra, s hallatszott is valami pöndölrepszetés, a maradók meg hangosan felröhögtek.

– Mit nyerít ez a sok vadbarom? – zendült Bács-Bodrog Vármegye Irodalmi Társasága elnökének, Vértesi Károlynak acélbaritonja. – Ha a leves az asztalon van, asztalhoz kell ülni. Hideg levest magyar ember nem eszik!

Megmerevedett a karnagy úr keze, fölakadt a vezénylő pálca, s valami láthatatlan pókháló ereszkedett a proscéniumra. Elcsuklott a primadonna trillája is, kezét arca elé kapta, sikoltott egyet, és kifutott a színpadról.

A közönség soraiban föléledt a szó, morajlott a terem, zivatar volt készülöben.

Az ügyelő megoldotta a nehéz helyzetet: – Az író urak vacsorája tálalva van. Most szóltak a Bárányból. Elnézést kérünk a mélyen tisztelt közönségunktől, az előadást azonnal folytatjuk.

Ki tudja, mit és hogyan folytattak, az Irodalmi Társaság illusztris tagjai kivonultak, egyetlen hölgy könnyezett csak, de az ügyelő el-

vezette őt az öltözők felé, ahol elsősegélyben részesítették a hasított nagystélyit, nem is látszik, nyugtatta hölgyünket az öltöztető, és elharapta a cérnát.

A Társaság tagjai, vendégei átmenvén a korzón betértek a Bárány különtermébe, ahol U alakban megterített asztal várta őket, ötven teríték a hófehér abroszon, a banda halkán játszott, a pincérek futkostak az étvágygerjesztőkkel.

A különleges alkalom, amelyet pedig megünnepeltek aznap Szabadkán, nem volt más, mint Bács-Bodrog Vármegye Irodalmi Társasága hároméves fennállása. Vagy másfél évtizednyi próbálkozások után 1906-ban végre megalakult Zomborban, a kevély vármegye székhelyén a bácsországi írók hivatalos egyesülése. A *Szegedi Híradó* azonnal tudósított a jeles eseményről. Ez dicséretes lehetett volna, de halálosan megsértette a lap Vértesi Károly elnök urat, hiszen ezt hangoztatta: „Műkedvelők meddő erőlködésének lehetünk tanúi a Bács-Bodrog Vármegye Irodalmi Társasága alakuló közgyűlésén. E kétes összejövetel egyetlen értékes, valóban művészi megnyilvánulása Eisenhut Ferenc remekműve, a *Zentai csata* volt a vármegyeház dísztermének falán.” Az elnök úr, miután a pikoló asztalához hozta a szegedi szennylapot s abba belelapozott, felüvöltött, sebzett oroszlán képe vetült a fák városa fölé, királyi dühében párbajra hívta ki a szegedi főszerkesztőt! Hangja mégsem hallatszott a Tiszáig, mert be volt csukva a kávéház ajtaja.

– A mi társaságunk fontos emblémája e környezetnek. Jelképezi, hogy legalább olyan alkotók élnek erre felé is, mint Szegeden, vagy még különbek is! – deklaráta a Bárány fehér abrosza fölött az elnök úr. – A szegedi szegénykék, a szúnyogok között a dalmata Dugonicsba kapaszkodnak, akit a maiak már nem is ismernek, Tömörkényt mutogatják, meg arra büszkék, hogy náluk lett íróvá Mikszáth és Gárdonyi, de hát ők emigráltak a sáros Tisza-partról, s nem maradt nekik más, mint egy fiatalember, valami Móra Ferenc, vagy lesz belőle író, vagy sem!

– De velünk itt van a mi legnagyobbunk, Milkó Izidor doktor! – zengte Piukovits József, és mindenki elégedetten bólogatott. – Budapest legnagyobb tárcaírója!

Milkó doktor mosolygott, ő tudta csak, mulandó ám a pesti dicsőség!

– Tőlünk nem mennek el az írók! – harsogta az elnök úr, Vértesi Károly. – Ide az eltávozottak is visszatérnek. Mert a hazai rögg visszahúzó!

Tapsolni kezdtek az írók a terített asztalok fölött.

Az étteremben, ahova kihallatszott a különterem ricsaja, ott a matematikusok asztaltársasága tartotta heti rendes összejövetelét, őket aznap alázatos bocsánatkérések közben száműztek a különteremből. Szelíd fröccsök fölött kérdezte dr. Kormos Lajos, a Felsőkereskedelmi Iskola szigorú pitagóreusa Kosztolányi gimnáziumi igazgató urat: Árpád, hallottak már ezek valamit a te fiadról?

Az igazgató úr, akit vaskezűségéről emlegettek, legyintett csak, nem tudni, a különteremből kiszűrődő beszédfoszlányokat hessegette-e vagy fia íráságát jellemezte. Fájjalta, hogy Dezső otthagya az egyetemet és hírlapíró lett, mert mi az? Bizonytalan egzisztencia, semmi jövő. A *Nyugatot* előfizette, örömmel olvasta fia sorait, büszke is volt rá, de hát ebből megélni nem lehet. Irodalom jég hátára viszi művelőjét! Akkor fogalmazta ezt meg maradékának, amikor arra kényszerült, hogy kizárja iskolájából. A Monarchia egyedi esete volt ez, olyan tanintézményből zárták ki a diákot, ahol annak apja az igazgató! De karakteres volt a fiú is, az atya is! Didét nem viselte meg a kaland, a szülőket nagyon. Ám a lecke nem szolgált intelemül az ifjú Kosztolányinak! Írni akart, csak írni!

Első könyvének legelső példányát Anyuskának és Apuskának dedikálta Desiré, le is utazott azonnal Pestről, festékszagú könyv lapult poggyászában, és boldog volt a gyerek, hogy ilyen ajándékot hozhat a fővárosból a szülői házba. A szülők kedves képet mutattak elsőszülöttüknek, ám a zord igazgató sosem vallotta be, önmagának sem, nem igazán tetszik neki fia költészete, szépen zengő, de idegen, jaj, nagyon idegen.

– Mennyit kaptál könyvedért? – kérdezte az apa költő fiát az ünnepi ebéd után.

A fiú mosolygott, apja szemébe nézett.

– Kaptam pénzt is.

S nem hazudott a fiú, de azt elhallgatta, hogy gyorsan lába kelt a honoráriumnak, a New York főpincére eltüntette hatalmas bukszájában, az örömnünpet hitellel zárult.

– Tudod, mi a családi tragédia? – kérdezte Kosztolányi Árpád igazgató úr kollégájától.

A kérdező éppen ivott, nyelte a pompás buckai kadarkát, vállát füléig vonta.

– Az unokaöcsém is ír.

– A Brenner gyerek?

– Az.

– Pedig ő orvos akar lenni.

– Az.

– Mi köze hát az irodalomhoz?

– Mi köze? Jó kérdés.

– Megbolondult az a gyerek?

– Meg.

A cigánybanda átvonult a különterembe, mert megérkezett a polgármester úr és kedves neje. Rövidesen megjöttek az egyház szolgálói is, minden felekezett. Helyet foglaltak a helyőrség főtisztjei is. Sarkantyú pengett, a pincérek a kardokat a fogásra akasztották. A helyőrségi hölgyek kissé lármásak voltak, hozzászórtak, férjeik általuk lettek főtisztékké, hozományuk minden kátyút elsimított.

A cigánybanda a polgármesterné nótáját zengette, a polgármester úr kezét csókolt nejének, leültette természetességét a főhelyre, nyögve köszöntötte a nagyszony fenekét a szék. A város első embere – mielőtt helyet foglalt volna – megpödrölte bajszát, és körültekintett a különteremben. Kikerkedő szemmel mindenki visszanézett rá, díszes ráámájából még Ferenc Jóska is. Ő erre körbenyalta ajkát, s kijelentette: – Uraim, olyan várost építünk e sívó homokon, hogy csudájára jár majd a világ!

Korty nélkül tüntette el a palicsi barackpálinkát, nem egyet, de kettőt, öntötte csak a torkába, csörgött az odalént, nyelni nem kellett hozzá.

– Ez a művészet, úgy inni, hogy nem nyelsz közben – jegyezte meg a főrabbi, akiről hívei azt terjesztették, igazi csudatévő.

Két esperes is bólogatott a szent ember eme megjegyzése kapcsán, s bemutatták ők is az ivászat magasiskolájának alapvető követelményét.

Aztán megjöttek a színésznék is, az elcsukló hangú primadonna a szervezők gondoskodásának köszönhetően az Irodalmi Társaság első emberével átellenben foglalt helyet, savószemével az elnök úr nyomban a csillagocska kárminos képébe kacsintott, bizonyítván, a leves forrón tartható órákon át, de a kiszáradt torokba errefelé önteni kell ám a nedűt!

– A kiszáradt torok az ember legocsmányabb állapota – idézte a Talmudból a főrabbi.

A színművész urak eleje az asztal végén kapott helyet, megtűrtek vagytok, üzente az asztalsarka, de őket nem érdekelte pillanatnyi megaláztatásuk, pertuban leszünk mi néhány percen belül, villogta szemük.

A pincérek föltálaták a pompás báránylevest, aztán vegyes filets körítve, majd fácán kompóttal, követte a rántott bárány salátával, végül giardinetto. Ez utóbbi gazdagon volt kiállítva, tésztaneműeket is foglalt magában.

A Bácsmegyei Függetlenség 1909. január 28-i számában a tudósító imígyen számolt be a különös művelődési eseményről:

„Az Irodalmi Társaság megjelent zombori tagjainak tiszteletére volt adva a vacsora. Vértesi elnököt tették középre, mellette Révész Ernőné egyfelől, másik oldalról Engländer Rezsó.

A híres szabadkai siller legjobb minőségében kerülvén az asztalra, csakhamar beszédessé váltak az ajkak, a szóár azokat is magával ragadta, akik csak vizet ittak. Elsőnek szólalt fel Milkó Izidor dr. lyceumi elnök és sok szép szóval éltette Vértesi Károly irodalmi társasági elnököt. Vértesi viszont Milkó dr. elnököt, a finom érzésű és ragyogó tollú író. Pataj Sándor dr. főtitkár, az ügyes rendezőket: Winkler Elemér dr.-t és ifj. Lányi Ernőt éltette. Lukácsy István az Irodalmi Társaság zombori szereplőire, Békefy Gyula dr. a szabad-

kai szereplőkre emelt poharat. Ifj. Lányi Ernő a jelenvolt hölgyekre, Latinovits Szaniszló a szabadkai nőkre köszöntött. Milkó Izidor dr. Békefy Gyulát élte, Vajda dr. pedig Toncs Gusztávot. Patyi István Winkler Elemér dr.-hoz szállt. Englander Reza a nők egyenjogúsításáról szólt. Patyi István Révész Ernőre emelt poharat. Végül Vértesi Károly Szabadka város közönségét élte. A lakoma igen kedélyes volt, fesztelen társalgás fűszerezte. A társaság egy része, befejezésül a Pannónia új kávéházba ment.”

Befejezésül a bácsországi irodalom kemény magja a Polikárp utcai Kisszállóban kötött ki, ahol ugyancsak nagy viháncolást csaptak madám Kátó művésznőivel. Viszont az elnök urat, az ünnepi nagyharang kongásával kommunikáló Vértesi Károlyt a Bárányban tartották a rendezők, megnyervén számára az elcsukló hangú primadonna kegyeit. Ám az elnök úr nem kortyolt az angyali serlegből, teli lett a lelke is szegénynek még a különteremben, csordultig lett, mint a mennyei köcsög, ki is buggyant belőle a fölösleg.

– Disznó! – visította a primadonna a rózsaszín lakosztályban, mert rángatózni kezdett az ő gyomra is a végigokádott szőnyeg láttán.

Az elnök úr fejét egy lompos cseléd tartotta, akinek haját leszorította a fodros fityula, arca rezzenéstelen, Vértesi Károly pedig ordítva öklendezett, szenvedett a biedermeier díszes porcelán serbli fölött. Vulkán ébredt akkor éjjel Szabadkán. Aztán csönd lett, az elnök úr fejét ágyra dobta ápolója, s a nagy ember keresztbe terült a nyoszolyán. Pár perc múlva iszonyatos horkolás rezgettette meg a rózsaszín firhangos ablak üvegtábláit. A mogorva némbor csoszogva elvonult az éjjelivel.

A primadonna sziszegni kezdett, tépdeste a kabátkája csücskét, de az éjszakai pincér unszolására megragadta a rózsaszín lakosztály bejárati ajtajának belső kilincset, nagyestélyi ruhája akkor már a nyakában volt, és a pincér helyrelődítette a megviselt díva idegállapotát.

Milkó Izidor doktor fiákeren tért haza, kedélyesen kopogott a lovacskák patája a sárga keramitköveken. A Wesselényi utcában Jámbor Pál, a legkorábban kelő szabadkai író jött szembe a lovacskákkal és tárcaírónk rozmaringos hangulatával. Jámbor Pál már vagy tíz éve

■■■

kint lakott a Bajai úti temetőben, de hősünknek föl sem tűnt a hajnali csoda, éleset kurjantott virágos jókedvében, és integetett kedvesen a sorstársnak. A bököm bajsú fiákeres halkán füttyentett, hazaért írónkkal a konflis.

– Szép esténk volt, csudaszép éjszakánk! – nevetett Milkó doktor a kiskapu előtt reá váró Harun al Rasid kalifa antracit szemébe. A híres bagdadi uralkodó akkor járt éppen Szabadkán, természetesen inkognitóban. Hasonlított egy kicsit Jámbor Pálra és talán parányit a redingotos, pakombartos fiákeresre is, aki Ferenc Jóska igazi alteregója volt azon a hajnalon. A keleti kényúr meghajolt mélyen a hazatérő lyceumi elnök előtt, és bebocsáttatást kért a tárcaírók doyenjének hullámzó titkokkal bélelt szivárványtermébe.

■■■

A MI HÓSÜNK

Ötvennégy éve, 1955 nyarán egy identitásom építgetésének alapjául szolgáló könyvet olvastam el. Ez volt Herceg János *Vas Ferkója*. A kanizsai könyvtárból hozta a házhoz a bátyám, aki akkor készült hatodikba, s magyartanári biztatásra olyan kemény elhatározással indította a nyarat, hogy elolvas valami komoly művet, amiből éppen semmi nem lett, mert sarokba vágta a könyvet, aztán élte világát. Én meg rátaláltam e pompás munkára, és nekiveselkedtem. Kicsi voltam még ilyen művekhez, hiszen a második osztályt fejeztem be akkor.

A szöveg első mondatát sokáig ízlelgettem. „Hogy pontosan hol élt?” Miért így kezdte a szerző? Mit takar kérdése? És miért ilyenek eme kérdésre a válaszai? Tulajdonképpen az fájt, miért nem említette Kanizsát és Zentát, csöppnyi világomat. Emlékezetem szerint mérgeesen zártam vissza a fedőlapot, félretettem a kötetet, s a barátaimmal a Tiszára mentem. Ez is egyszer esett meg, hiszen a következő naptól kezdve már magammal vittem a strandra a könyvet. De mi is volt ennek az oka? A strandról hazatérőben beszaladtunk a Népkertbe, s ott fölfedeztem egy nagy tölgyfát, amely alatt domborulatra leltem. Megdöböntem, mert Herceg János szerint egy vén tölgy alatti domborulat Vas Ferkó sírja. Lehet, hogy a kanizsai tölgy alatti domborulat? Otthagytam legott a cimborákat, hazaszaladtam, csak úgy porzott az út mezítlábam nyomán, kezembe vettem a sarokba kárhoztatott könyvet, és lapoztam benne, nem csak az első oldalt olvastam át. Az este kiharancsolta a kezemből olvasmányomat, de a reggel újra a kezembe adta. És le sem tettem többé, mondom, a strandra is magammal cipeltem, mesélgettem cimboráimnak a különös történetet. Padtársam, Baráth Feri, aki később grafikusművész lett, élménybeszámolóm nyomán több rajzot is készített, be is mutatta őket a gyerekeknek a strandon. Hatalmas Vas Ferkókat rajzolt, apró császáriakat és még parányibb törököket. És óriási kardot helyezett Vas Ferkó kezébe, vér csöpögött róla, körülötte lekaszabolt ellenfelei vonaglottak. Egy szép lányt is rajzolt, láb nélkülit. Látszott a papíron, hogy agyonradírozta a lábak helyét. Lánylábát még nem tudok

rajzolni, mondta. Gyöngye Rozi lett volna a lábatlan szépség. A másik lányt, az uraság kisasszonyát soha nem rajzolta meg. Én sem szerettem e kényes alakot, szinte gyűlölettel beszéltem róla. El is mondtam a könyvtáros néninek ellenszenvemet a büszke és bosszúálló kisasszony iránt, ő csak mosolygott megjegyzésemre, megsimogatta kopaszra vágott kobakomat, s azt mondta, ügyes vagyok.

A történet vége nem tetszett. Erről őszig nem beszéltem senkinek, de akkor valami furcsa dolog történt a Népkertben. Egyik verőfényes délutánon összejött az osztály fiútársadalma az árnyas fák alatt, számháborúba kezdtünk a cserkészek ellen, s néhányan a Vigadó teraszán húztuk meg magunkat. A pincér éppen felénk tartott, hogy elzavarjon minket rejtekünkéből, amikor az egyik vendég rászólt, hagyja őket, nem zavarnak minket. Egyetlen asztalnál ültek, az volt csak abrosszal leterítve, kávéztak talán, cigarettáztak, egy alak hatalmas szivart füstöltetett, épp az a szivaros intett nekünk, hogy menjünk közelebb hozzájuk. Visszafogottan, szinte megkukultan érkeztünk asztalukhoz, megilletődve néztünk rájuk, én a szivarozóra, szinte megszállottként bámultam őt foga között a füstölgő mifénével. Tekintetünk találkozott, elmosolyodott zavaromon, kivette agyarái közül a szivart, s azt kérdezte, hányadikba jársz? Harmadikba. Akkor már tudsz olvasni? Tudok. Szoktál is olvasni? Szoktam. Nocsak, jegyezte meg egy másik bácsi. Pista tényleg sokat olvas, dicsekedett Kovács Gabi, aki vezérünk volt, mert már ötödikbe kellett volna járnia. Miket olvasol? A szivaros kérdése megnyugtatott. Hát olvastam a nyáron a *Vas Ferkót* is. Megörültek a Vigadó vendégei, fölragyogott a szemük. Tetszett a *Vas Ferkó*? Tetszett. Talán a hangsúlyom kommunikált valami olyat, ami miatt fordult a kérdés. Mi nem tetszett benne? A vége. A vége? – csodálkoztak az asztalnál ülők. Nincs neki vége, mondtam határozottan. A vendégek fölnevettek, egyikük hangosan hahotázott. Zavarba jöttem, el akartam iszkolni az asztaltól, hiszen úgy éreztem, kinevettek a fölnőttek engem. De nem rám néztek már, hanem az asztalnál ülő egyik emberre, épp arra, aki a leghangosabban nevetett megjegyzésemre. A szivaros észrevette, hogy kerekelt oldané, vállamra tette jobbát, baljában füstölgött a

szivar. Álltam ott az asztal mellett mozdulatlanul, az ellenfél pedig leolvasta a számomat. No, most már én nem játszhatok, oldoztam le búsan a számot a fejemről.

Ötvenhétben visszaköltöztünk Zentára, s akkor újra fölfedeztem szülővárosomat. A központi park fái alatt heverő hatalmas kövek Vas Ferkót juttatták eszembe. De nemcsak ott voltak kövek, hanem a Tisza-parton is, de legtöbb a Népkertben. Ám a nagy meglepetést a teniszpálya mellett, egy hatalmas mocsári tölgy árnyékában fedeztem föl, a domborulatot, Vas Ferkó sírját. A legjobb ízű vizet adó forrás buggyant a gyökerek közül a vascsövön, ha arra jártam, mindig nekihasaltam, és nyeltem a különös ajándékot. A szerteszt heverő hatalmas kövek titkát szülém fejtette meg, a romtemplom kövei azok, hernyótalpasok rombolták széjjel a befejezetlen építményt. A domborulatról annyit mondott anyám, a fa hatalmas gyökere emelhetette meg a földet. Azért lehetne sír is a domborulat? Lehetne, mondta anyám.

Gyorsan megtaláltam a zentai könyvtárt is, első kikölcsönzött könyvem a *Vas Ferkó* volt. A két hét alatt, ameddig a kölcsönzés ideje tartott, többször is elolvastam az egészet, aztán csak egyes részeket néztem vissza, úgy, hogy csavargásaimkor hónom alatt cipeltem Herceg János művét. Mindig a romtemplom valamely kövére csücscentem, ott olvagattam, legtöbbször hangosan, ízlelgettem a szót. Azt hiszem, igazán ekkor ismerkedtem meg az értő olvasással. Már nemcsak a történet érdekelt, hanem azt kezdtem fölfedezni, hogyan kerekedik ki előttem egy-egy kép, egy-egy motívum. És megtaláltam egy különös üzenetet is, amelyet, úgy éreztem, csak nekem mondott a bácskai kovács. „Vas Ferkó van olyan legény, hogy maga döntsön a sorsában, és maga válassza ki a menyasszonyát.” Hosszú ez a mondat, csak az első tagja érdekelt igazán: Vas Ferkó van olyan legény! Furcsa a szórend, népdal kezdősorára hasonlít, dúdolgom azóta is, személyes szállóigém lett.

A későbbi megismerések szolgáltatták a meglepetést. Legelőbb Petőfi János *vitéze*, aki Vas Ferkóhoz hasonlóan cselekedett többször is, különösen igaz ez a francia király védelmében vívott törökellenes csatára. Kukorica Jancsi is maga vezette a huszárokat a török ellen,

egyetlen vágással szelte ketté a legfőbb törököt. Azért Vas Ferkó hőstette nekem jobban tetszett. Azon nevetnem kellett, és én nagyon szerettem nevetni. Az iskolában magyarórán szóvá is tettem, hogy Petőfi elbeszélése hasonlít a Vas Ferkóhoz. Magyartanárnőm döbbenten nézett rám, nem hitt a fülének. Miféle Vas Ferkóhoz? Dadogni kezdtem, megijedtem, hogy valami szentségtelent mondtam, pedig abban a pillanatban tudatosodott bennem, hogy még a magyartanárok sem olvasnak el minden könyvet. Végül csak megfejtettük, hogy Herceg János meséjét emlegettem föl, így következhetett a felsőbb rangú okítás, hogy a *János vitéz* alkotója 86 évvel idősebb, mint a *Vas Ferkóé*. A zentai könyvtárban is megmosolyogtak, amikor elmondtam az esetet, de ott azért több is megesett, mint a magyarórán. Képeket mutogattak nekem írók zentai látogatásáról, megmutatták egyiken Herceg Jánost is. Azonnal fölismertem, találkoztunk mi egymással a kanizsai Vigadó teraszán számháborúzáskor, ő nevetett tele szájjal, amikor kijelentettem, hogy a Vas Ferkó történetének nincsen megírva a vége.

Tanári parancsra összehasonlítottam Petőfi és Herceg János művét, először életemben cselekedtem ilyet, nehéz volt, de nagyon tetszett a fölkészülés, és osztálytársaimnak is elfogadható volt a beszámoló. Csodálattal tapasztaltam azt is, hogy a tanárnő minden apró részlethez hozzá tudott szólni, vitázott is velem, különösen a Herceg-mű befejezéséről alkotott nézetem miatt csóváltatta a fejét, az egy másik történet lenne, hangoztatta.

Jó ötven év múlt el azóta, hogy utoljára olvastam Herceg János *Vas Ferkóját*. Most újra kezembe vettem, és megelégedő gyerekkorom mesélt együtt az alkotóval. Most is a bevezető tetszett igazán. Az első mondat, a kérdés, hogy pontosan hol élt, ébreszti föl bennem a mesteri indítást, azonnal a képzelet mezsgyéjére hágunk. A sok helymeghatározás nem az elbizonytalanodást eredményezi, hanem éppen ezzel lesz mindannyiunké a hős. Nem mosolygom meg akkori önmagam, hogy két helyen is fölletem Vas Ferkó sírját, mert igazam volt, ott voltak azok a sírok, ahol én rájuk találtam. Igazán most sajnálom csak, hogy akkor Kanizsán, a Vigadó teraszán nem

számoltam be arról, hogy fölfedeztem a vitéz kovácslegény sírját. Azt hiszem, valamennyi mosolygó uraság velem jött volna megszemlél-
ni az öreg tölgy alatti domborulatot. És később sem szóltam a régi
történetről Herceg Jánosnak, pedig a hetvenes évek végétől szoros
barátság fűzött össze bennünket. Szabadkán sűrűn megfordult,
olyankor mindig leültünk lánya lakásának teraszán, és pompásan
eldiskuráltunk mindenféléről.

Lehet, Herceg nem is bonyolódott volna e munkája komolyabb
áttekintésébe akkor sem, ha kértem volna ilyesmire, hiszen a kor,
amikor a mű megszületett, a huszadik század ötvenes éveinek eleje,
igen súlyosan megélt idő volt, tele megpróbáltatásokkal, gyásszal,
megaláztatással, bebörtönzésekkel. Akkoriban éledt újra a magyar
könyvkiadás tájunkon, szerzőnk egyik megteremtője volt ennek. A
vajdasági alkotók közül többen fordultak abban az időben a gyere-
kek felé, születtek is szép darabjai gyermekirodalmunknak. Németh
István *Lepkeláncát* a *Magyar Szó* népnaptárából olvastam először
1953-ban, Herceg János *Vas Ferkója* mellett Debreczeni József is
gyermekregényt tett az asztalra 1953-ban. Átírta a háború előtt
Budapesten megjelent, *Az első félidő* című ifjúsági regényét, Bori
Imre szerint „korszerűsítette”, valójában szocrealista motívumokkal
ruházta fel munkáját. Ekkor került az olvasók kezébe Thurzó Lajos
elbeszélése, a *Tavaszi Jánoska elindul* című költemény, amely szépen
zengő, csacska, szocrealista gyermeköntudat születésének képecskéje.
Németh és Herceg művei realizmusuk mellett a képzeletnek is nagy
teret szentelnek, A *Lepkelánc* lepkelánca a pillangótetemekkel szür-
realisztikusan libeg azóta is nincstelenségünkön kihajtott életünk
fölött. A szürrealizmus válik szinte tapinthatóvá a valamivel később
megszülető Majtényi-novellában is, a *Különös ajándékban*.

Herceg Jánosnak mesélni lett kedve a mesét nem tűrő korban,
így bonthatta le a merev, visszazorító korlátokat. S szövegében ka-
varog a népmese és -monda, a népballada motívum- és stílusvilága.
De amellett is, hogy eleget kellett tennie a korparancsnak, és kulcs-
mondatába mégsem a szocrealizmus kötelező kaptafáján formálgatta
meg kötelező üzenetét, amelyet gyerekekfejjel túl hosszúnak is véltem,

„Vas Ferkó van olyan legény, hogy maga döntsön a sorsában, és maga válassza ki a menyasszonyát”. Az alkotás hőse „maga dönti el a saját sorsát” motívum uralja a vajdasági magyar alkotók akkori munkáit. Ám Herceg János mást is megcselekedett, olyat, amire nem ösztönözték a komisszárok. Lerongyoltságunk, búskomorságunk ellentételeként megalkotta a bácskai magyar hőst, a rettenthetetlent, aki olyan nagyon hiányzott nekünk, gyerekeknek: Vas Ferkó a kényszerítéssel szembeszállva, saját akaratából lett császári katonává, s vonult be olyan háborúba, amelyet sem teste, sem lelke nem kívánt, érdeke sem volt benne, de ezt kívánták tőle a fölöttesek, a megfoghatatlan hatalom. De csak addig háborúzik, kötötte ki, ameddig nem győzik le az ellent. Utána hazamegy. Olyan győzelem részese hősünk, akiről mítoszok születhetnének, de őt elhallgatja kora, mert az az embercsoport nézhetne fel rá, amelyiket néhány évvel előbb megtizedeltek a hatalomtartók.

A napi propaganda harsogta akkor, az ötvenes évek elején teli tüdővel és hatalmas szájjal a ködökben gomolygó ellenségek ellen az újabb és újabb harcokat, amelyekbe mindenkit behívtak. Erre Vas Ferkó, aki nem is volt földművelő – nem lehetett kulák –, hanem kovács, aki egyik szimbóluma a volt proletárok harcának, azt mondta: megvívtam győzedelmes csatákat, megnyertem nektek mindent. Teljesítettem válllálásomat. Most szépen hazamegyek az én Bácskámba.

Ha ekkor Vas Ferkó megmondja pontos lakhelyét, nem lehetne a mi hősünk, akkor egy falu nagyere lenne csak. Így mindnyájunkhoz hazaszökött a császári Bécsből, és mindannyiunk igazáért küzdött később. És merre is tipegett az akkori hétköznapi igazság? Apáink valóságos háborúkat jártak, nem jószántukból, nem kérdezte senki soha őket, hanem SAS-behívók röpködtek mindenfelé. Aztán szerencsésen megtértek, akiknek a Kárpátokban szerencsájük volt, de hamarosan sokukat fültövön lötték magyarságukért a Tisza-partján, többüket újra elcipeltek, rettenetes körülmények között rohamra küldték őket Bolmánynál meg más átkeléséknél. A borzalmakat túlélők lettek a mi apáink, hiszen generációm már a háború után

fogant. És akkor, az ötvenes évek elején a proletariátus nagy harcai mellett a trieszti válságra kezdett összpontosítani a hatalom, újra röpködtek a behívók, és elnémultunk mi, gyerekek, az anyánk is csak sírt, apánk meg dühösen káromkodott. Abban az időben, a háborús veszély pillanatában jelent meg a köz előtt Vas Ferkó, a vitéz kovács, aki visszautasította a fényesség és hatalmas császár felajánlotta grófságot, generálisságot, tíz vármegyét, két zsák aranyat, háborúzást, s a császár kérdésére, mit kívánsz, édes fiam, kereken és félreérthetetlenül kimondta: „A szabadságomat, felséges uram, semmi más!” A trieszti válságnak már vége volt, mikor kezembe került a mese, de emlékeztem rá, hogy mindenki sírt a zentai főutcán, amikor vonultak a behívottak. Mi a vasútállomás előtt álltunk, lestük apánkat, akit csak anyánk ismert föl, mert katonának öltöztették, s a vonulók egyformának tünnek szemünkben, de végül találkozott tekintetünk, s integettünk egymásnak. S éppen akkor kezdte valaki énekelni azt a népdalt, amelyet Herceg János is idéz munkájában:

*Két lába van a gólyának,
Mégse viszik katonának,
A csillagát a világnak!
Mért nem születtem gólyának...*

Csak a harmadik sort imígyen dalolták:

Az istenit a világnak!

Soha nem felejttem el a Trieszt felé indulók zentai kivonulását, a csillagos katonák dühös magyar népdalát. (Szerencsére csak Szabadkaig meneteltek, néhány nap múlva szintén gyalogosan hazatérhettek.)

Fülemben motoszkál nyugdíjból visszahívott kedves tanító né-nink, Szorcsik Ilma remegő hangja, amikor hősöknek nevezi a Trieszt felé induló apákat és bátyákat, mi meg döbbenet hallgattunk.

Ötvenötben Herceg János *Vas Ferkójától* kaptam első leckémet a szabadságról. A mese első olvasásakor a népdalidézetnél tudatosult

bennem kiszolgáltatottságunk, másodrendűségünk, szabadságunk bekerítése. Olvasókönyvünk borítóján Đorđe Andrejević Kun csillagos homlokú partizánjai gázoltak derékig vízben, vállukon a puskával. A benne lévő szövegek hősei nagy tetteket hajtottak végre, de nem voltak a mi tájunkról valók. Minden délszláv nemzetnek voltak hősei, csak nekünk, magyaroknak nem voltak. Egyedül Petőfiről hallottunk, s általa a szabadságharcról, de Petőfi egy másik ország költője volt, ezt erősen tudatunkba tetoválták. Mint ahogy azt is, hogy igazi hősök csak a partizánok között voltak. S ekkor élénk lépett Vas Ferkó, a vitéz kovács, a mi hősünk, aki tisztává varázsolta tekintetünket. Igaz, ő csak egy mesének-mondának-balladának az alakja, de számunkra nem volt ködökbe vesző imaginárius teremtmény, hanem egy olyan ember, aki itt élt közös sorsban velünk, és erre van a sírja is valahol.

Most már pontosítani is tudnám a helyet: Vas Ferkó sírja ott domborul minden bácskai öreg tölgyfa alatt.

Meghatározó, fontos ítések ítékeznek talán egykor Herceg János műveiről, s megállapíthatják majd, hogy szerzőnk opusának fontos darabjai közé nem tartozik vizsgált szövegünk, talán igazuk is lesz, ha ilyesmit írnak. De legalább az egy-két szavas, félmondatos megemlétsnél többet mondanak majd *Vas Ferkó*ról is, aki az ötvenes években identitását építgető generációknak bizony sokat jelentett.

A KANIZSAI NÉPKERT NYÍLÓ AXIÓMÁI

A Népkert.

Benne a Fürdő, s ott a Vigadó.

A Fürdőben sose voltam, a Vigadó épületében sem, de a teraszát aztán bejártam keresztül-kasul. Sokszor vágattam át a hosszú farács-csal övezett flaszteres térben, amelynek lerakott téglái láthatták volna Ferenc Jóskát is, és nem mozdultak meg helyükből az én világom idejéig sem, mert jól érezték magukat. Nem átkozták lerakott sorsukat, a fejükön, testükön való taposást, és nem érzékelték az impérium oda-vissza váltását a létük fölött. A széklábak ugyanúgy keménykedtek, a pincérek futottak vagy csoszogtak, ez már az államhatalmi változások koptatástechnikája volt csak, szóra sem érdemes! E téglák mesélhettek volna tündéri teremtések tánclépéseiről, hadnagy urak röpködéseiről és féltékeny férjek széknycorgatásairól, de akkortájt, amikor én ott boldog gyermek voltam, nem szóltak semmit, titkokat tároltak, s azokat szívükbe is zárták.

A kanizsai Népkert különös szeglete mikrovilágunknak.

Ott megőrizték a hű fák azt a szivarfüstöt, mint szent tömjénáldozatot, amelyet egyik legeredetibb mesefánk terelgetett szelíd báránykák felhőnyájába.

És biztosan regisztrálta a pici tó partján gyökerező mocsári tölgy azt a párbeszédet, amely 1955 őszén hangzott el azon a vigadóterazon köztem és négy mosolygó, rám igazán figyelő idősebb ember között.

Ám nem az írókról akarok most megemlékezni, hanem Panni néni-ről, Majtényi Mihály feleségéről, akit másnap ismertem meg, s aki egyedül emlékezett rám, miután jó tíz év múlva Újvidéken újra találkoztunk.

Mindig nagyon szerettem futni, s kisgyerek koromban is úgy mentem a kanizsai Zárdának nevezett iskolánkba, hogy előtte kétszer-háromszor körbeszaladtam a Népkert ösvényeit. Táskámat az egyik mocsári tölgy gyökerével őriztettem, s hű társam volt a rettentő vastag törzsű fa, mindig visszavárt rohanásomból, híven ölelte szí-

vére házi feladataimat, amelyeket Raffai Rózsa tanító nénim néha gyanúsán fogadott...

Futottam tehát azon a reggelen is, amelyről mesélni akarok, éppen a Vigadó terasza mellett rőfölttem volna, amikor onnan fönről – mert a terasz majdnem az egekben volt – leszólt egy kedves nő hangja:

– Kislegény, gyere csak föl hozzánk!

Gyökeret vert a lábam.

– Ne félj! Gyere közelebb! – biztatott a női hang.

Én féltem, csavargattam a fejem.

– Itt vagyunk a teraszon! Gyere hozzánk, szépen kérlek!

A teraszon ketten ültek csupán, kávézgattak, a tegnapi szivaros bácsi újfent a szivarját szopta, mosolygott. Szemben vele egy asszony ült, haja színe, mint a Tisza homokja.

– Ül le hozzánk! – mondta a néni.

Nem mertem az asztal közelébe lépni.

A pincér kilépett az épületből, én menekülőre fogtam.

– Ne félj, te fiú! – kiáltott a néni. – Gyere vissza!

Nehéz volt levetni a nyúlcipőt, hiszen a Vigadó pincérei mindig elzavartak minket. Lassan visszasompolyogtam. A néni megfogta a kezem, szép, puha érintése volt, szemembe nézett, s mosolyogva kérdezte:

– Azt mondod, a *Vas Ferkónak* nincs vége?

– Hát annak éppen nincs!

A véleményem hallatán, mint megtudtam, tegnap az asztaltársaság tagjai mind nagyon nevettek.

– Végigolvastad a *Vas Ferkót*?

– Kétszer is!

– És nincs befejezve?

– Mondom, hogy nincs!

És a néni is nevetni kezdett, az égis csilingelt a jókedve.

– No, János most kapta meg a legigazibb kritikát!

– Nincs igazad – mondta a bácsi a szivarja mögül. – Vagy te sem olvastad, Panni? A szövegben bizony benne van, hogy a továbbiak már más történet lapjaira tartoznak!

- Ezt ne magyarázd egy gyereknek!
- Majd megnő, megérti! – pöffentett a szivar.

Megnőttem, megértettem, Mihály bácsi, sűgom most az emlékek kuckójába. Ám valami mégis tovább él bennem e csudatalálkozásból: éppen tíz év múltán, messze már a kanizsai találkozástól, amikor az Újvidéki Bölcsészkar Magyar Tanszéke hallgatója lettem, és kora reggelenként, Ágoston tanár úr gyakorlatai előtt fölrobogtam a Forum-klubba sakkozni Gál Lászlóval, aki mindenféle gürcölésem ellenére általában elpáholt engem, ám néha azért hősiesen ellenálltam neki a hatvannégy kockán. Reggelire mindig szalonnát süttetett nekem, s abban a szentélyben sakkpartijaink idején egy emberpár boldog egyetértésben, ám szinte szó nélkül kávézgatott, ahogy akkor, ötvenöt őszén, emlékeimben, a kanizsai Vigadó teraszán.

S aztán egyszer megesett a hihetetlen! Gál László nem jött be hajnalban a szerkesztőségbe! Nem ült senki a klubban az asztalnál, nem kezdtük el a partit, hiába raktam harci rendbe a sakkfigurákat.

– Űljön ide hozzánk! – invitált kedvesen Panni néni, akiről akkor már mindent tudtam. Leülvén megfogta a kezem, megszorongatta, szemembe nézett.

- Maga volt akkor az a gyerek ott, Kanizsán?
- Én voltam az a gyerek akkor ott, Kanizsán.
- Emlékszik ránk, kedves?
- Emlékszem.
- Melyik gyerek volt ez? – eszmélt Mihály bácsi.
- Aki odamondta Jánosnak a *Vas Ferkó* végét!
- No, azt igazán jól tetted! – bölintott Mihály bácsi.

Nem láttam, kettőjük közül melyikük intett a pincérnek, de gyorsan elém tették a szalonnás tojást.

– Fogadja csak el! – szólt Panni néni, aki Panni szignóval maga is kitűnő jegyzeteket írt, olvashattuk is kedves, tréfás, szarkasztikus, néha kicsit abszurd, de mindig csudás csattanóra épülő szövegeit a *Magyar Szó* pénteki lapszáma híroldali kolumnájában.

■ ■ ■

Tele hassal egyszerűbb volt Ágoston tanár úr helyesírási gyakorlata, mint lélekben és valóságban korgó, lelőhetetlen axiómákkal. De akkor még nem voltam igazán tisztában a kanizsai írótaborral, s azzal sem, hogy a fölemlegetett nagy öregek tudták, mi az, hogy valamely diák napokat eszik.

■ ■ ■

BETŰK BALETTMESTERE

Az életre hívott betűk táncának koreográfusáról először hosszan és sokat hallottunk. Mi ketten, fiúk. A kompánia harmadik tagja, a leány mesélt nekünk a világjáróról, aki éppen általúsza az óceánt, aztán Észak-Amerikában mulatja az időt, leginkább a hűvös Kanadában, rajzol sokat, mert a képi ábrázolás az egyetlen kommunikációs célja, és keresi a különös gyökeret, amelyet valahol elültettek a csudatenyésztők, akik a világmindenségből lopakodtak sárgolyónkra, s azt csak a kiválogatottak lelhetik meg.

– Aztán majd hazatér Topolyára, elülteti kertjében a meglelt gyökeret, s fája alatt lakozunk majd mi ketten.

Ötven éve regélte ezt nekünk Juhász Erzsi kolléganőnk az újvidéki City kávézóban, ahová hármásban át-átrándultunk a Magyar Tanszékről. A meséket ketten, Podolszki Jóka és én hallgattuk rendületlenül és tetszéssel. A regős leány fekete keretes szemüvege orra hegyére csúszott, ám nem tolta soha vissza, hanem a nyakát görbítette hátra, orra hegye szemmagasságba került, s funkcionált tovább a pápaszem.

Barátok voltunk mi hárman, az első naptól kezdve. Jóka és én ismertük egymást előbbi időkből, költőpalánták találkozóiról, Erzsi meg csak hozzánk csapódott, kicsit egyéni módon, mögöttünk lépdelt a lépcsőn lefelé, aztán a kijárat ajtó hangos becsapódása után, a Njegos utcában közénk lépett, belénk karolt:

– Gyertek egy kávéra! Vendégeim vagytok!

Betelepültünk az újvidéki városháza mögött meglapuló City kávézó alacsony, kényelmetlen székeire, de pillanatok alatt eltűnt a zavaró körülmény, a leány csacsogni kezdett kedvesen, mi meg néztük, ki ez a tünemény kecskelábú asztalunknál.

A kecskelábú asztalon fölborított kávécsészéből olvasta ki Erzsi a sorsát: – Ti költők vagytok. Én nem tudok verset írni. Novellát fogok.

Istenem, fogadalma után hamarosan pompásan megszöött történetek éledtek tolla nyomán!

Eltartott e baráti és alkotói csoda évtizedeken át, és szoros barátság fűzött bennünket össze akkor is, mikor már kiröppentünk a fakszról, az épület újra bank lett, a Tanszék meg kiköltözött a Duna-partra.

Két férfiről beszélt Erzsi, Attiláról, a világjáró képzőművészről és Sólyomszemről, akit néhány hónap múlva meg is ismerhettünk. Az édesapja volt. Beült velünk ő is a Citybe (olvassák fonetikusán!, mi egymás közt akkor is és mindig úgy ejtettük), meg is jegyezte azonnal, kényelmetlen a kávézás ilyen guggoló helyzetben.

– Aztán nagy a füst is – jegyezte meg. – Hogy bírjátok ezt?

– Erzsivel.

Sólyomszem elmosolyodott. Hosszasan méregetett bennünket, végül a lányán pihent meg a tekintete.

– Ne nézz így rám! – sziszegte Erzsi. – Ők igaz barátaim.

– Akkor jó – így Sólyomszem. – Itt és most is átadhatom Attila levelét?

Erzsi megörült, kikapta apja kezéből a Kanadából küldött borítékot.

– Attila nemsokára megjön!

A nemsokára az nyár lett, de 1966 őszén megismertük a titokzatos kedvest, hozzánk ült ő is a Cityben, de nem sokáig időzött.

– A Forumba megyek, talán fölvesznek technikai szerkesztőnek. Fölvették.

Onnan ment nyugdíjba.

Első nagy dobása az *Ifjúság* megváltoztatása volt. Lett belőle *Képes Ifjúság*, nagy formátumú hetilap helyett kis formátumú, modern orgánuma a vajdasági magyar fiataloknak.

Nemcsak arculatváltást eredményezett munkája, rengeteg illusztrációja díszítette az oldalakat, s tulajdonképpen akkor kezdte igazán kifejleszteni különös stílusát, életre kelteni a betűket. Azonos apró betűkből fabrikált izgó-mozgó, ritmikusan táncoló nagy betűalakokat. Hullámzott az újság élettelen oldala, ha az ember kinyitotta. De nemcsak az illusztrációk keltettek érzelmi hatást az olvasóban, mert a címkidolgozások bizony megszólaltak, suttogtak, beszéltek,

hangoskodtak, ordibáltak, énekeltek, gajdoltak, fegyelmezettek vagy fegyelmezetlenek voltak.

Egy topolyai kertben különleges helyen lelt, messziről meghozott gyökérből valóban csudafa serkent!

Csernik Attila barátom aztán a könyvkészítés világában találta meg boldogulását, szerencsémre, mert öt gyermekkönyvem közül hármát ő illusztrált, s a gyerekek jól fogadták könyveimet. Sok délvidéki iskolát bejártam, általában szó esett a szövegrajzokról is, és mindenütt szóvá tették, miért van Attila alkotásaiba beleszöve a betű?

Egymásnak válaszolgattak a kölykök, s ők letek rá a megoldásra is, amelyet elfogadtam. Felsőhegyen jelentette ki egy leányka:

– Megmozdul a kép. Ha a betűk nem lennének ott, nem éledhetne meg.

Lett erre lárma, lapozgattak a gyerekecskék, fölfedezték, folyik a Tisza vize, Mágocs éppen evez a csónakban...

– Panna kiemelkedik a vízből.

– Halljátok az énekét?

A mozdulaton túl már hang is teremtődött az illusztrációban. Valódi csoda.

Attilát még az iskolából fölhívtam, elmondtam, illusztrációi mit váltottak ki a gyermekekben.

– Tényleg? – kérdezte a művész.

– Tényleg.

– Akkor jó. Látod, Pitti, mit hoztunk össze mi ketten?

Kérdésére Juhász Erzsébet hangja éledt fülemben, ő keresztelt bennünket hajdan a Cityben Jókának és Pittinek. Attilán kívül senki nem szólít ma már így.

– Nem gondoltam volna – fűztem tovább a beszéd fonálát.

– Te csak írd meséket és történeteket a kölyköknek, ez a világod! Én majd illusztrálom.

– Tánccoltatod a betűket?

– Zenét hallgatok alkotás közben. Nem csoda a tánc.

– Balett. Te meg koreográfus.

■■■

– Menj a víz alá ilyen szavakkal, Pitti! Ki sem tudom nyelvtörés nélkül mondani.

– Gyakorold a szót, balettmester!

– A szó a te világod. Enyém a betű.

Fél évszázada ropják alkotásain táncukat az írásjelek, szökkennek, piruetteznek; macska-, oroszlán-, angyal-, olló-, mérleg-, vadász- és más különleges lépések sorjáznak meghatározhatatlan díszletek között; aztán fölhangzik a balettmester hangja:

– Pas d'action! – kisvártatva selymesebb hangfekvésben, – Pas de deux!

Siklanak a betűk a könyvek lapjain, a kiállítás képein.

– Pavane! – erre lassan, méltóságteljesen vonulnak be a pávák, s egy fölrikolt:

– Pitti! Te csak írd a meséidet, én meg beléjük betűzöm a lelkemet!

■■■

NAGYSZÜLEIM ÉS FERENC JÓSKA

– Én láttam ám a Ferenc Jóskát! – kiáltott föl 1953 nyarán az öreganyám.

– Én nem láttam a Ferenc Jóskát sohasem – jegyezte meg öregapám, Balogh Albert Béla ugyanakkor.

Éppen lakodalom volt az ősi házban, egy nagynéném, aki erősen pártában maradt, közel ötvenévesen lett menyasszony. Egy – Járekról, a koncentrációs tábor fölszámolása után zentai családi kötődései folytán a szülővárosomba települhetett – idegbeteg, német nemzetiségű alakhoz ment férjhez. Vagy esztendeig egyezkedett a két család a frigyről, végül sikeresen nyélbe ütöttek mindent. A lakodalom után Mihály sógorom beköltözött az ősi Lukács-házba, ha nem dolgozott a bútorgyárban, akkor a padkán feküdt és folytatta a nyálát. Ha elaludt, föl-fölordított, mindig a partizánok kegyetlenkedéseit álmodta.

No, öreganyám kilencévesen láthatta a császár és királyt, mert akkor járt Zentán valamilyen katonai gyakorlat vagy parádé miatt. Előtte aszfaltozták a frekventált zentai utcák járdáit, macskakövet meg makadámot raktak le bizonyos helyeken, így városi képet mutatott a beltér, de inkább poros-sáros maradt az ősi város legtöbb utcája, amelyet az előljáróság nem kívánt megmutatni a legnagyobb vendégnek. Viszont a belvárosi utcák villanyvilágítást kaptak, egy svéd vállalkozó villanytelepet épített, várossá téve Zentát, szóval, jöhetett a császár és király: valóságos pompa várta a Tisza partján.

Sok ember volt, igazán nem is láthattam semmit – emlékezett öreganyám –, de azért nekem integetett a Ferenc Jóska, amikor a templom előtt megállt, és az éljenező zentaiakat üdvözölte. Akkor – mert valami kövér ember ellépett előlem – megpillantottam őt. Talán a tekintetünk is találkozott. Éppen csak villant a szemünk – de olyan volt az, mint a mennyei áldás! Azóta is boldog vagyok, mert megérhettem ezt a pillanatot.

Nagymama! Ma Tito bácsi a mi uralkodónk! – kottyantottam közbe.

Ezt tömik a fejetekbe az óvodában, az iskolában. Pedig ő nem egy uralkodó, hiszen véres a keze, Tiszába lövette a Piszár néni Pista fiát meg még sok-sok zentai magyart.

Hagyja ezeket a dumákat, anyám! – kiáltott anyánk, a menyee, s akinek nem sok szava volt az anyós portáján. – Még kibeszélik a gyerekek valahol, akkor aztán megnézhetjük magunkat!

Azért a Ferenc Jóska igazi király volt – hangoztatta öreganyám. – Ez meg kicsoda is?

Kétszer is voltam a Ferenc Jóska katonája – kezdte öregapánk. – Először 1898 és 1901 között. Szabadkán, Kassán, Lembergben és Marosvásárhelyen szolgáltam. Az az igazság, hogy kaptunk enni, de keveset. Mindig éhes voltam, pedig nem vagyok nagyétkű. Aztán 1916 januárjában behívtak, alig készítettek föl minket, máris a frontra kerültünk. Csupa öreglegény. Azért megharcoltuk az orosz frontot. Aztán meg az olaszt. Ferenc Jóska sosem jött arra, ahol én szolgáltam. Mikor meg Zentán járt, én a szárnyékon birkákat őriztem. A számadó az bejött a városba, nézni és szájat tátani, de nem látta ő sem a császárt és királyt. Csak lökdösődött a tömegben. A Ferenc Jóska birkákra meg pásztorokra nem volt kíváncsi. Ha császár és király lennék, én sem lennék kíváncsi birkákra meg juhászokra. Pedig szerettem juhásznak lenni!

Idegbeteg sógoromon a hetvenes évek elején erőt vett az eszelősség, a Tiszának ment. A menyasszony nagynéném vénségére rosszul hallott, motorkerékpár gázolta halálra az Adai utcán. Halottak napján, ha kilátogatok a zentai Alsóvárosi temetőbe, mindig tisztán hallok nagyszüleim hangját, vitatkoznak egymással, de azzal békélnek meg, hogy a Ferenc Jóska igazi magyar király volt, mert járt Zentán.

GYERTYAFÉNYBEN

Ezen a derűs, novemberi estén jó kedve kerekedik az én régi cimborámnak, Istók Jóskának, akivel együtt koptattuk valaha az iskola-padot. Márton napját várjuk. Holnap lesz esedékes e fontos dátum, amelyhez bor és liba egyaránt fűződik, még hozzá a következő esztendőre meghatározón. Kemény regulák kötődnek e jeles naphoz, s mi tartjuk is magunkat a régi törvényekhez, bátкаи óbort hörpölgetünk, mert csak Mártonkor vizitálják az újat, s hallgatjuk Istók Jóskát, aki megbabonázottan nézi poharában az aranyló rizlinget, s a metszett üvegen sugárik át lelkébe a mesét megindító angyalbiztatás.

Istók Jóska a borpince terítetlen asztalára egy szál gyertyát gyújt. Ez világítja át poharunkat, borunkat, szíveinket.

Van nekem egy sógorom, túl van már szépen a nyolcvanon, de történetünk idején fess, huszonéves gyerek volt, határvadász a zentai laktanyában. Ott szolgált, hiszen ki sem mozdult soha a garnizonból meg a Tisza-parti városból sem, mert a tisztí étkezdében szolgálta békés körülmények között a háborús éveket. Még 1941 őszén helyezték ide, s innen kellett volna neki 1944. október 8-án, az oroszok bejövetelkor visszahúzódnia, de nem hajtotta végre e fontos katonai manővert, mert győzedelmeskedett fölötte a szerelem. Úgy esett vitézi szolgálatában, hogy megismerkedett a nagynénémmel, anyám húgával, az emlékezés szerint 1943 nyarán, s olyan fordulatokat vett a sok nyáresti korzózás meg úgy alakultak a Tisza-parti padokon megejtetett virtuális fészekrakási kísérletek, hogy esztendőre, 1944 júliusában oltárhoz vezette a sógorom a nagynénémet, aki akkortájt már szíve alatt őrizgette unokanővéremet.

Aztán megesett, aminek meg kellett esnie, bejöttek az oroszok, kitakarodtak a németek, igen viharosan és gyorsan. A Bátкаи úton volt egy összecsapás, ottmaradt két német, egyik tán őrmester volt vagy mi, meg egy orosz hadnagy, akit a Tisza partján temettek el a polgármester-ház melletti terecskén. Sokáig megvolt a sírja, közel Stevan Sremac szobrához.

A két utolsó magyar katona, kerékpáros honvédek, akkor karikáztak a Likasi úton kifelé, amikor az oroszok a Lieber sarkához értek. A batyuskák utánuk löttek egy rövid sorozatot, ijesztésnek szánták csupán, s meg is ijedhetett a két szittyta, mert szinte egyszerre estek le járművükről a bútorgyár előtti árokba. A pufajkások csodálkozva közelítettek, bizalmatlanul, nem tudták mire vélni az ellenség heverését, hiszen feljükk és nem rájuk löttek. No, becserkésztek a hungarus leventéket, akik békésen és édesdeden horkoltak a fűben, eláztak valahol cefetül az ebadták! Talán nem is az ijedelem, hanem a pálinka lökte árokmélyre őket! A muszka előörs viszont gyakorlatias emberekből állott, mert azonnal a horkoló magyar vitézek kulacsait vették pártfogásba. Szerencsájük volt, mert a honvédek gondoltak a holnapra is. A kiszáradt kulacsokat rendesen visszaakasztották az álmódók derékszijára, aztán vizet öntöttek az alvó hadfiak képébe. Azok lassan megéledtek, de csak féligfelé, mert azt aztán nem tudták, hol is vannak, mi is történik velük és körülöttük. Az oroszok kirángatták a magyar utóvédet az árokból, és felrakták őket a kerékpárra. Nehéz lehetett a csaprészegeket megtartani a nyeregben, röhögtek meg kiabáltak az oroszok, de türelmesek voltak. Azonban a katonai drill a két határvadásznál teljességében érvényesült, mert amint újra nyeregben voltak, és jó erősen meglökték őket, e kezdősebességgel bizony különös karikázásba kezdtek. Eleinte ugyancsak inogtak, hatalmas nyolcasokat rajzolgattak, tán az utat sem észlelték igazán, de később már vidáman tekertek Felsőhegy felé. Szülővárosom fölszabadulásának eme emberi történetét először Martin bácsitól hallottam. Emlékeztek még az örege? Ő volt a hatvanas években a zentai ifjúsági otthon gondnoka. Aztán hasonlóképpen mesélte az én dezertőr sógorom is mindezt. Ő a bútorgyár közelében bérelt olcsó szoba-konyhát friss családjának. A padlásról leskelődött a sógor, mert félt a muszkáktól, de a partizánoktól rettegett igazán, ördög a szenteltvíztől, tömjénfüsttől nem tarthatott jobban. Látván a tovarisok emberségét, nyugodt lélekkel nyugtázta rendezetlen helyzetét, jóra fordul itt minden nemsokára. Megkönnyebült a sógor nehéz, szorongó szíve. Aztán megbújt vitézünk a lakásban, kivárt, csak novemberben jött rá, hogy különös veszélyek gomolyog-

nak ám az ólomszínű ég alatt, hiszen kezdték lefogni a zentaiakat, és gyorsan híre járt a partizánok eme fölszabadítói garázdálkodásának. Aztán elért hozzá a szomorú, riasztó hír, belelőttek egy csomó embert a híd romja fölött a Tiszába, alighanem csak azért, mert magyar anya szülte őket. A rémület racionális gondolkodásra készítette a sógort. Kimerészkedett egy novemberi vasárnap délután az udvarból, elment a feleségével Iso Nešić bácsihoz, a borbélyhoz, akit a nagynénem kislány korától kezdve jól ismert, hiszen sokáig egy utcában is laktak. Iso bácsi lett szülővárosunk ripp-roppra megalakított első népbizottságának elnöke. Ellenálló volt tán a borbély vagy valami régi kommunista, ezért ültethették őt az oroszok a polgármesteri székbe. Iso bácsi tisztelettel fogadta látogatóit, leültette őket, meghallgatta sógorom szerelmének történetét meg a tiszti-kantinos katonáskodásáról szóló beszélyt. A tiszteknél leginkább takarított, mosogatott a sógorom, pincérnek csak akkor csaphatott fel, ha kisegítő kellett.

– Mi lesz velem, Iso bácsi? – kérdezte a sógor. – Engem is a Tiszába lönek?

– Talán nem – nyugtatgatta Iso bácsi.

– Segítsen rajtunk! – kérlelte a népbizottság elnökét a nagynénem is.

És Iso bácsi tényleg segített. Elment a sógorommal a sorozóbizottságba, ahol a sógor önként jelentkezett Tito seregébe. Ott is tartották azonnal, veregették a vállát a hátországi partizánok, és jó magyarnak tartották őt. Reggel elbeszélgetett vele a sorozóbizottság elnöke is, majd a tiszti kantinba osztotta be, mert annyira azért nem tartotta az új önkéntest megbízhatónak, hogy fegyvert is adjon a kezébe.

– Minden olyan szép volt, mint egy álom! – hajtogatta a sógor jó három évtized múltán. – Nem a frontra küldtek és nem a Tiszába, hanem egy Duna menti fürdőhelyre, Apatin közelébe, ahol leginkább főtisztek pihengettek, de járt ott személyesen Tito is. Igaz, őt csak messziről láttam, de a Libáék a fülébe húzták a szép magyar nótákat. Libáék zenéje tánra csábította a csatazajoktól regenerálódó főtiszte elvtársakat, volt ott a tánchoz fiatal partizánlány épp elég, akik eszténként bújtak elő fészkeikből, és hajnalig mulatoztak a tiszteikkel.

A sógor 1945 augusztusáig takarított, mosogatott és pincérkedett e jó helyen, amely eléggé távol esett a környékbeli történésektől, de közel is volt sok mindenhez, mert ugyancsak odahallatszott hónapokig a tavaszi csaták zaja. Aztán szeptember 28-án leszerelték és ha-zaerestették Zentára. Munkát talált, albérleti fészket rakott, és élni kezdte az egyszerű munkásember életét. Csakhogy hiába volt Tito önkéntes katonája, nem rendezték tartózkodását, így 1946 tavaszán átdobták a határon. Felesége és kislánya utána szökött. Akkor még könnyen ment a határátlépés, csak kenőpénz kellett hozzá, dollárban meg néhány liter pálinka, mert ilyen volt az egyetlen érvényes úti okmány erre felé.

No, elég az hozzá, kortyol poharába Istók Jóska, a sógor 1979-ben elérte a nyugdíjkorhatárt. Nyugállományba kívánt vonulni. És ekkor eljött hozzánk Zentára, suttogva kérdezte, mintha titkot eregetne száján, lehet-e valamilyen igazolást kapni arról, hogy ő Tito partizánja volt? Elővette a cirill betűs katonakönyvét, penészes borítója, egérhúgy szaga volt a megsárgult dokumentumnak. A padláson rejtegette, mert elejében attól félt, felelősségre vonhatják, tán még fel is akaszthatják a láncos kutya miatt. Aztán meg lapulni hagyta a veszélyes dokumentumot. Most visszacsémpészte a határon Tito országába. A katonakönyvével én mentem el az illetékesekhez, másnapra megszereztem a szükséges igazolást arról, hogy a sógor tíz hónapig és tizenkilenc napig Tito partizánja volt. Örült a sógor, s elárulta, Hungáriában az ellenállók, a partizánok tíz százalékkal magasabb nyugdíjat kapnak, mint a lapító közemberek. Hát ő a leg-alacsonyabb kategóriába soroltatott, bizony jól jön ehhez a picéhez az a tíz százalék emelés!

Hanem esztendőre tán, amikor újra eljöttek hozzánk, a nagy-néném szidta már a tíz százalékot tojó partizánságot, de főleg Tito elhízott, vén obsitosáról szedegette lefelé a keresztvizet, mert azóta, hogy kiderült róla valóságos antifaszizmus, minden megmozduláson az emelvény első sorából integet az ünneplő népnek az én uram. Rendre autót küldenek érte, és azt mondja nekem a párom, olyankor menni kell, ha autó jön az emberért. Hát ő manapság részese minden

hivatalos ebédnek-vacsorának, s a zabálások végeztével leissza magát a párt- és városi vezetőkkel együtt, néha alig bírja a hazafuvarozó kirángatni a nagy, fekete autóból. Pokolbéli hangszerelésben horkol, nyög egész éjszaka a priccsen, mert ilyenkor csak a konyhában vackolok neki.

A sógorom csak mosolygott az ilyenemű asszonyi megnyilatkozásra! Hát hogyan hívták volna mindenhova, hiszen kies városkájában akadt ellenálló épp elég, de hivatalosan bizonyítani egyedül csak a sógorom tudta ellenállóságát, mert pecsétes papírral igazolhatta, hogy ő Tito igazi partizánja volt.

– No, azért nem fenéig tejfel ez a partizánság! – összegzett végül a sógor. – Akad ennek igen nehéz oldala is! – Hitetlenkedésemre, csodálkozásomra aztán kifejtette eme nehézségeket. – Mindenhova elcipelnek, iskolákba, vállalatokba, és mesélnem kell antifaszizmusomról, de mindenütt csak azt akarják hallani, milyen volt a harctéren, mekkora hős voltam. Hát mit mondhatnék nekik? Hogy a tisztikantinokból és összerondított klozetokból ki sem mozdultam? Hogy takarítás, mosogatás közben hallottam a dunai átkelés borzasztó csatazaját? Kitaláltam hát az én külön háborúmat, s azt mesélgetem nekik. Ebben csak fönséges dolgokról van szó, szabadságról meg fasisztaverésről. Meg bátrakról, emberiségért fölázdozott hősi halálokról. A zentai Liba primás nagyszerű szalonzenekaráról meg a kisegítő női személyzetről, akik kurvákra hasonlítottak leginkább, bölcsen hallgatok. Ámbár akkor ott, azon a fürdőhelyen, abban az előkelő tisztikantinban, ahogy akkor hívták azt az intézményt, mindnyájan, akik ott voltunk, igazi partizánok voltunk. Nekem van róla igazolásom is, nyilván a többiek is rendelkeznek ilyesmivel.

Asztalunkon a gyertya derékig ég. Istók Jóska újra tölt a poharakba.

– Eddig a mese, mondanátok, de nincs még vége! A sógoromat partizánságáért tanácselnöke képében kitüntette Kádár János. Akkor is nagy ivászat volt, és a fennkölt nap a konyhai priccsen ért véget, nagynénem szerint igen dicstelenül.

Most mindketten a konyhában élnek, csak azt tudják fűteni, mert az egyetlen szoba fűtésére nem elég a megemelt harcosnyugdíj sem. Éjszakánként összebújnak azon a heverőn, melengetik egymást. Igen-csak soványkák lettek vénségükre, de békében megférnek egymással, és reggelfelég mesélgetnek a régi szép dolgokról.

Istók Jóska bort tölt. Ez Szent János pohara, szól. Áldjon Isten bennünket! Holnap a mainál fontosabb dolgunk lesz! Márton napján elvárlak benneteket, megízleljük az idei bort. És bizony mondom néktek, felebarátaim, eldől, milyen is lesz a mi jövődönk. Fekete vagy fehér? Mártonkor minden elválík, mint liba mellehúsa a csonttól.

Asztalunk közepén a gyertya immár csonkig ég.

GESZTENYE

Reggelenként, ahogy évtizedek óta, szelíden és megelégedetten kávézgatunk a feleségemmel. Ám ilyentájt ez a szürcsölgetés a kinti megvilágosodás tekintetében inkább hajnali időtöltésnek számít, hiszen kidob magából a fekhelyem, nem heverészhetek sokáig, mert megfájdul bele a derekam. A feleségem is korán ébredő, ám az ő szeme hamarabb kipattan az enyémnél, mert Cirmike évek óta dörömböli a bejárati ajtót követelve a reggelit. Előbb a cicák, a cirmos és a fekete – ő Bagira – kapnak kaját és tejecskét, aztán következzünk mi. A lakásban körbefut a török kávé illata, s az ebédlőasztal mellé ülünk. Az asztalon a két findzsa és unokánk, Petike két arcképe látható. Mielőtt elhelyezkedek, köszöntöm maradékom, aki tud eme cselekedetemről, mert egyszer elmondtam neki, hogyan indul nálunk a nap, hogy én őt minden kávézás előtt köszöntöm. Peti komolyan bólintott:

- Tudok róla, Tata!
- Honnan tudnál?
- Én hallom a te köszöntésedet, Tata!
- Újpesten?
- Álmomban.

Ma reggel kerül szóba először a mindenszentek és a halottak napja s az, hogy nem látogathatjuk meg az elődök örök nyugvóhelyét a zentai Alsó- és Felsővárosi temetőben. Oldalbordám egészségi problémái visszatartanak minket: két nappal mindszentek előtt újabb kórházi ellenőrzésre kell mennünk, aztán ki tudja, mi lehet egy ilyen generálkontroll eredménye?

– Az a sült gesztenye illata megragadta az orromat – mosolyodik el a feleségem. – Valami fölséges. Kislány voltam, apám kezét fogtam, és a Felső temető régi bejárójánál ott sorakoztak a gesztenyések.

– Szintén érzem a gesztenyét – teszem nőm kézfejére a tenyeremet. – Én az Alsó temető kapuja előtt járok. Töröm a gesztenyét, pucolom tíz körmömmel, boldogan, süti a tenyeremet, most is átjár a forrósága.

– Mi hazavittük a hegyes csomagot, aztán otthon elosztottuk a gesztenyét. Apánk nekem mindig adott a magából is – fátyolosodik el szeme unokám nagyanyjának.

– Mi is hazavittük, osztoztunk rajta becsülettel, de ezt az egyet, amely most földeregett, kaptam valakitől! Kitől is?

Elfelejttem a kávé, és csiholom agyamat. De nem megy. Egyszerre anyánk hangja tör át az éteren: – De kormos a képed!

– A gesztenye... – és mutatom fekete tenyerem.

– Gyere csak! – kap el szülém, megnyálazza zsebkendője csücskét, és dörzsöli az ábrázatom. Talán haragos is, fáj a tisztogatás. Most is érzékelem, hat évtized múltán. Ám átérzik a mindenségből anyám illata, az a tisztító tündérnedv, amely életem teljes idejére befészkelte szívembe magát.

Két ujjam rátalál a kávécsészére. Egy korty.

– Tavaly mindszentekkor vettem két fertály gesztenyét a Felső temető kapujában.

– A cukrod miatt neked tiltott a gesztenye! – fúj szemem közé Ida.

– Csak vigyázz rám, megy az neked múlt időben is!

– Ne csúfolódj!

Későn értem Zentára, így, míg bejártam az elődök, osztálytársak, tanárain nyughelyeit, rámsötétedett. A bejárat előtt régi padtársam, Feri, a nyugdíjas rőföskereskedő, ő kínálgatta pompás portékáját, az üdvözlések után vettem tőle két fertály gesztenyét.

– Éppen fertálllyal mért? – csúfolódik asszonyom.

– Azzal bizony! És mindenki mosolygott a negyed literen. Régi idők emléke.

– A padláson megtaláltam – mutogatta cimborám nékem is, másoknak is. – Hiteles fertálllyal mérjük a gesztenyét!

Aztán beszámolok arról, hogy betértem a bátyámékhoz, ott megttük az egyik fertályt.

– Te is etted? – komorodik feleségem képe.

– Egy szemet. A többit ángyom és bátyám pucolgatták, rágicsálták.

– És beszélgettetek...

– A gyerekkorról.

– A másik csomag?

– Öcsémnek vittem.

- Ő egyedül kapott annyit, mint a bátyádék ketten?
 - Ilyen a szerencse.
 - Te ott már nem falatozgattál.
 - Egyet vele is elcsipegettem.
 - És beszélgettetek?
 - Csuda volt abban a gesztenyében! Talán, mert Feri árusította.
- Öcsém is a gyerekkori élményekbe kezdett bele.
- Nézd, megvilágosodott! – mutat feleségem az ablakra.
 - Szép tiszta a reggel, messzire látni...

